

УДК 069. 623.4 (327)

ПРОКІП А.В.

<https://orcid.org/0000-0002-7941-9909>

МИХАЛЬСЬКИЙ Ю.В.

<https://orcid.org/0000-0002-1504-2604>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.39.2023.204-213>

«АФРИКАНСЬКА» ГРУПА ПРЕДМЕТІВ ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ З НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІМ. КОРОЛЯ ЯНА ІІІ (ПРИВАТНА ЗБІРКА ЗИГМУНТА ХАРТЛЕСА) ТА ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

У статті розглянуто певні аспекти історії формування збірок африканських предметів у Національному музеї ім. короля Яна ІІІ (до 1940 р.) та Львівському історичному музеї (далі – ЛІМ). Наголошено, що бойове мистецтво африканців ще недостатньо вивчене й потребує подальших досліджень. Зазначено, що можливість для кращого розуміння, вивчення та ознайомлення з військовими традиціями африканців надає експозиція відділу «Музей-Арсенал», де представлені зразки африканської холодної зброї (клинкової, металевій, захисної, ударної та ін.) з колекції ЛІМ. З'ясовано, що деякі з них, можливо, походять з приватної колекції Зигмунта Хартлеса – львівського збирача предметів старовини, зброезнавця, автора низки досліджень, присвячених історії зброї, переданих у 1930-х роках до Національного музею ім. короля Яна ІІІ у Львові.

Ключові слова: З. Хартлєс, музей, колекція зброї та озброєння, Африка, африканська зброя.

Постановка проблеми. Африка подарувала світу величезне розмаїття традицій, значний культурно-цивілізаційний спадок. Цей континент є незвичним і завжди притягував до себе увагу. Племена та народності Африки вирізняються не тільки обрядами та контрастною культурою, а й своєю войовничістю. Історія знає багато війн, які відбувалися на цьому континенті з часів глибокої давнини і до сьогодення.

За такий значний проміжок часу африканські народи сформували власні оригінальні методики ведення бою. Кожен воїн проходив спеціальну підготовку та був навчений бойовим мистецтвом. Африканські майстри-зброярі виготовляли різноманітну холодну зброю, яка вирізнялася незвичним виглядом та призначенням.

Прокіп Андрій Володимирович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Львівського історичного музею, м. Львів.

Михальський Юрій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії і філософії Львівського торговельно-економічного університету, м. Львів.

© Прокіп А.В., Михальський Ю.В., 2023

Мета статті – з'ясування історії походження, аналіз, подання характеристик предметів африканської холодної зброї та елементів озброєння з Національного музею ім. Короля Яна III, зокрема тих, які потрапили у 1930-х роках з приватної збірки З. Хартлеба, а також короткий огляд наявної у ЛІМ збірки африканської холодної (клинкової) зброї.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Основою до написання статті послужила інформація про африканську зброю з інвентарів Національного музею ім. короля Яна III у Львові та ЛІМ, складених у різні часи музейними працівниками (такими, як Рудольф Менкицький, Францішек Ковалішин, Борис Мельник). Ця проблематика частково розглянута у дослідженнях Олени Шевченко, Тараса Рака, Любомира Хахули, Юлії Олійник та ін.

Існує велика кількість різновидів африканської зброї, створеної як для ведення війн, так і для полювання. На сьогодні багато африканських сувенірів зроблені так, що нагадують справжню зброю. Такі елементи часто використовуються у домашньому інтер'єрі.

Африканська зброя має незвичний вигляд, і це притягує до себе увагу шанувальників усього незвичного. Однак навіть зараз африканські племена здійснюють войовничі напади або просто захищаються, займаються полюванням та використовують для цього списи, ножі та кинджали. Так у міжплемінному конфлікті у Руанді 1994 р. між тутсі та хуту, в якому загинуло до 1 млн осіб, одним із основних знарядь масових вбивств стала холодна зброя типу мачете (*Геноцид в Руанді... 2022*). Тому африканська холодна зброя та її застосування – це не тільки історична спадщина, а й, на жаль, буремне сьогодення.

У 20-30-х роках минулого століття можливість для ознайомлення з військовою культурою африканських народів надавали експозиційні зали Національного музею ім. короля Яна III у Львові. Так у залі «Зброярня I», у вітрині з європейськими, кавказькими, перськими кинджалами можна було оглянути також і марокканський ніж-ханджар та інше африканське озброєння (*Mejicki R., 1936: 52*).

Значна частина тодішньої «африканської» колекції Музею походила з приватної збірки Зигмунта Хартлеба – колекціонера, зброезнавця, автора таких досліджень, як «Наука про зброю. Сучасні піхотні рушниці» (1920), «Польська шабля» (1926) та ін.

Зокрема, у праці «Польська шабля» З. Хартлеб визначив типи шабель і методи їх консервації.

Мешкав по вул. Св. Марка (тепер вул. О. Кобилянської), 20 (1916 р.). За цією ж адресою, за даними адресної книги м. Львова, мешкав і Казимир Хартлеб – історик, журналіст, професор Львівського університету (*Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa na r. 1916, Lwów, 1916: 118*).

Цікаві, на наш погляд, відомості про одного з Хартлебів – Тадеуша Хартлеба подав у своїх спогадах про Львів періоду російської окупації 1914-1915 рр., виданих у Будапешті 1915 р., учасник львівського соціалістичного підпілля, єврейсько-угорський журналіст, громадсько-політичний діяч, член революційного уряду Угорщини 1919 р. Йозеф Погані, зазначивши, що Т. Хартлеб, з яким він перебував у львівській в'язниці по вул. Стефана Баторія (тепер вул. Князя Романа), був одним із лідерів «лемберзького робітничого руху» разом із Натаном Коркесом та Артуром Хасклером (*Pogany J., 1915: 48*).

У березні 1935 р., після смерті власника, Національний музей ім. короля Яна III у Львові придбав колекцію зброї З. Хартлеба. Були складені опис та оцінка збірки. Її оцінили у значну, як на той час, суму в 17701 зл.

Збірка З. Хартлеба нараховувала 1096 різних предметів і складалася з таких розділів:

I розділ «Захисне озброєння»;

II розділ «Панцирі»;

III розділ «Шоломи»;

IV розділ «Щити»;

V розділ «Зброя з Південної Америки»;

VI розділ «Зброя з Африки»;

VII розділ «Зброя з Океанії»;

VIII розділ «Зброя з Японії»;

IX розділ «Зброя з Китаю»;

X розділ «Зброя з Індії»;

XI розділ «Зброя з Гімалаїв»;

XII розділ «Гуцульська зброя»;

XIII розділ «Зброя Близького Сходу» (з Персії, Туреччини, Кавказу, Аравії – шаблі, ятагани, ножі, вогнепальна зброя);

XIV розділ «Західно-європейська зброя» (мечі, шпаги, палаші, шаблі, багнети, алебарди, списи, перначі та топірці, рушниця,

пістолети, револьвери, автоматичні пістолети, порохівниці, ладівниці тощо).

Отже, окрему групу (VI розділ) колекції З. Хартлеба (а це – 63 предмети) склали зразки африканської холодної зброї та озброєння, до яких, зокрема, увійшли африканські списи – 8 списів з чотирибічними вістрями XIX ст. (№ 67–74), 6 малих легких списів XIX ст. (№ 75–80), 2 важкі нубійські списи XIX ст. (№ 81, 82), 4 легкі списи з зубцями XIX ст. (№ 83–86), 2 широкі важкі списи XIX ст. (№ 87, 88), 2 дерев'яні луки (№ 89, 90) та 3 стріли (№ 91–93), дерев'яний, обтягнений шкірою колчан XIX ст. (№ 94), 6 стріл пігмеїв XIX ст. (№ 95–100), бойова дерев'яна палиця XIX ст. (№ 101), сокира племені фон (одне з племен Тропічної Африки. У XVII ст. фони разом із племенем аджа утворили державу Дагомея, яку в 1890-х роках завоювала Франція – П.А.) XIX ст. (№ 102), бойовий ріг зі слонового ікла XIX ст. (№ 103), довгий чотиристоронній кий XVIII ст. (№ 104).

У збірці З. Хартлеба була й африканська клинкова зброя, зокрема:

1) «меч нубійський» XIX ст., оправа з крокоділячої шкіри (№ 105);

2) «меч нубійський» XII–XIX ст.; вістря європейське XII ст., оправа з червоної шкіри (№ 106);

3) «меч нубійський» XIX ст., оправа з крокоділячої шкіри, піхви з арабської кольчуги, XIX ст. (№ 107).

Серед зразків африканської короткоклинкової зброї колекції З. Хартлеба можна згадати наступні:

1) короткий меч фонів XIX ст., руків'я дерев'яне, піхви зі шкіри ящірки (№ 108);

2) короткий меч з Абіссинії (Ефіопії) XIX ст., піхви з білої шкіри та ременем (№ 109);

3) ніж арабський XIX ст., кривий, руків'я з рогу, піхви металеві з пояском (№ 110);

4) ніж арабський типу «кунья» XIX ст., руків'я з дерева, піхви залізні у сріблі (№ 111);

5) ніж з Марокко, XIX ст. (№ 112);

6) ніж арабський, обосічний XIX ст. (№ 113);

7) ніж з чорним руків'ям, з піхвами з червоного дерева, XIX ст. (№ 114);

8) ніж «нубійський» (суданський) XIX ст., обосічний зі шкіряною петлею, руків'я з чорного дерева (ебену) (№ 115);

- 9) ніж «нубійський» (суданський) XIX ст., обосічний (№ 116);
10) ніж «нубійський» з оправою зі шкіри крокодила, XIX ст. (№ 117);
11) кривий «нубійський» (суданський) ніж, XIX ст. (№ 118);
12) малий ніж з різьбленим руків'ям з чорного дерева (ебену) XIX ст. (№ 119);
13) ніж обосічний, листовидний, без піхов, XIX ст. (№ 120) (*Oszacowanie zbiorów BRONI PALNEJ I SIECZNEJ SP. ZYGMUNTA HARTLEBA MUZEUM NARODOWY IM. KR. JANA III, LWÓW, 1935: 4-5*).

Більшість зразків африканської короткоклінкової зброї (за винятком районів Північної Африки) призначалися як для бойового, так і для господарсько-побутового використання. Характерна риса багатьох африканських кинджалів та ножів – це досить значні розміри, які дозволяють використовувати (класифікувати) один і той же зразок і як довгий кинджал, і як короткий меч (тесак).

До «африканської» частини колекції З. Хартлеба належали також фляга на воду XIX ст., виготовлена з верблюжого шлунка (№ 121), порохівниця з буйволячого рогу XIX ст. (№ 122), арабська острога XVIII ст. (№ 123), бердиш дєрвіша XIX ст. (№ 124) (*Oszacowanie zbiorów BRONI PALNEJ I SIECZNEJ SP. ZYGMUNTA HARTLEBA MUZEUM NARODOWY IM. KR. JANA III, LWÓW, 1935: 6*).

До 24.02.2022 р. познайомитися з африканською зброєю можна було в експозиції відділу «Музей-Арсенал» ЛІМ. Хоча ідентифікувати її походження саме з колекції З. Хартлеба зараз досить складно, але можемо припустити, що деякі африканські предмети у ЛІМ, які надійшли з Національного музею ім. короля Яна III, можливо, походили саме з цієї збірки.

Інвентарні описи африканських предметів холодної зброї склав провідний фахівець Музею, зброезнавець Б. Мельник, його роботу у ЛІМ продовжив Т. Рак. Серед зразків африканської короткоклінкової зброї у музейній колекції ЛІМ представлений кинджал (З-872) зі Східної Африки. Кинджал має листовидний обосічний клинок. З одного боку лезо клинка вигнуте сильніше. Посередині – ледь помітне ребро. Руків'я кинджала – 4-гранне з плоскими розширеннями на кінцях. Над нижнім розширенням є дві кістяні й одна латунна шайби, надягнені на черен. Піхви шкіряні.

Цей кинджал виготовлений у XVIII–XIX століттях. Його загальна довжина складає 38,3 см, довжина клинка – 22,4 см, ширина – 5 см. При виготовленні використовувалися залізо, ріг, дерево, шкіра, застосовувалася техніка куття, різьблення. До 1940 р. зберігався у фондах Національного музею ім. короля Яна III (*Архів ЛІМ: № 3-872*).

Окрему групу утворюють кинджали з прямим клинком. Наприклад, один із таких кинджалів XIX століття походить з Північної Африки (3-870). Дослідниця О. Шевченко зазначала, що Північна Африка здавна перебувала під значним культурним впливом арабських народів і саме цим можна пояснити створення на основі традиційних арабських зразків оригінального комплексу озброєння, зокрема клинкової зброї (*Шевченко О., 480*).

Кинджал має прямий клинок, з кожного боку якого ліва повздожня половина відкута вищою від правої. Руків'я кинджала дерев'яне, конічної форми із зображенням у вигляді стилізованої квітки. Піхви дерев'яні й складаються з двох повздожніх половинок. Загальна довжина кинджала сягає 43,2 см, довжина клинка – 31,6 см, ширина – 3 см. Для його виготовлення використовувалися сталь, дерево, застосовувалася техніка куття та різьблення. Теж переданий із фондів Національного музею ім. короля Яна III (*Архів ЛІМ: № 3-870*).

Кинджал XIX століття зі Східної Африки (3-873) має прямий, дещо асиметричної форми клинок за рахунок різної заточки лева. Клинок є двогострим і розширеним до вістря. Гриф чорного рогу, значно розширений на кінцях. Середня частина 4-гранна. Нижнє розширення – прямокутних окреслень, ромбовидне у перерізі з вузькою, вставленою шайбою. Верхнє розширення трапецієвидне у плані, на торці 12 шайб, наляганих на черен, а над ними – залізне тризубе завершення.

Піхви кинджала шкіряні, з ремінцем та пряжкою для підвищення. При виготовленні кинджала використовувалися такі матеріали, як залізо, ріг, шкіра, тканина, застосовувалася техніка куття, різьблення, інкрустування, шитво.

Загальна довжина кинджала складає 55 см, довжина клинка – 34,9 см, ширина – 3 см. До 1940 року кинджал зберігався у фондах Національного музею ім. короля Яна III (*Архів ЛІМ: № 3-873*).

Ще один кинджал з прямим клинком (3-864), ймовірно, походить з Північної Африки. У нього двосічний, посередині трохи

звужений клинок. Вістря клинка відкуте у вигляді голки. Рукоятка дерев'яна, посередині охоплена пояском зі шкіри акули. Поясок обрамлений полосками волокна. Голівка конічна. Піхви кинджала шкіряні, їх нижній кінець обшито шкірою акули. При виготовленні кинджала використовувалася техніка куття, обробка шкіри. Загальна довжина кинджала складає 32,2 см, клинка – 21,1 см. До 1940 року зберігався у фондах Національного музею ім. короля Яна III (*Архів ЛІМ: № 3-864*).

Цікаву вигнуту форму клинка має кинджал ХІХ століття (З 866), який, ймовірно, походить з Ефіопії. У ХІХ столітті Ефіопія (Абіссинія) залишалася чи не єдиною незалежною християнською країною, ще не підкореною європейцями. Ефіопське військо воювало не тільки з європейцями, але й з суданцями, туземними племенами, використовуючи ріноманітну холодну зброю, таку як суданські мечі «каскара», шаблі «шоталь», металеві списи «тор», короткоклинкову зброю та ін.

Клинок кинджала на середині вигнутий під тупим кутом, біля вістря розширений, двосічний, має невисоке обабічне ребро. Вістря на лінії леза. Середина клинка чорного воронування, на краях вузькі білі смужки. Рукоятка чорного дерева. Її закінчення дуговидні, сильно розширені, нижнє служить хрестовиною. Середина грифа оплетена прямим і крученим срібним дротом. Верхнє розширення зміцнено срібною орнаментованою пластинкою.

При виготовленні кинджала використовувалася різноманітна техніка: воронування, травлення, різьблення, куття. Загальна довжина кинджала – 31,1 см, довжина клинка – 21,1 см. Походить з фондів Музею до 1940 р. (*Архів ЛІМ: № 3-866*).

Неабиякий мистецький рівень африканських майстрів демонструє ніж ХІХ ст. з Марокко (З-31). Його клинок значної кривини, односічний та прикрашений різьбленим хвилястим орнаментом, латунною вставкою і сімома півкруглими заглибленнями. Хрестовина залізна, плоска. Її кінці загнуті в різні боки й закінчуються кульками. Кинджал має дерев'яну, сокировидну рукоятку. З правого боку вона інкрустована двома краплевидними і трьома круглими вставками червоної емалі, а також дротом та кружечками білої латуні, прикрашеними спіралевидним орнаментом. З лівого боку рукоятка прикрашена хвилястим орнаментом, інкрустованим дротом білої латуні. У нижній частині – латунна обоймиця. Піхви ножа дерев'яні. Устя, наконечник і три обоймиці латунні. З правого боку піхви прикрашені аналогічно рукоятці, з лівого боку – гладкі.

При виготовленні ножа використовувалася техніка куття, різблення, інкрустування. Його загальна довжина складає 54,7 см, довжина клинка – 38,5 см, кривина клинка складає 5,7/20,5. До 1940 року ніж зберігався у фондах Національного музею ім. короля Яна III. До 24.02.2022 р. його можна було оглянути в експозиції Музею «Арсенал» (*Архів ЛІМ: № 3-31*). Він складає пару з аналогічним ножом (3-30), який знаходиться у фондах ЛІМ (*Архів ЛІМ: № 3-30*). І цей предмет так само зберігався до 1940 р. у Національному музеї ім. короля Яна III. Ще два ножі XIX ст. з Марокко (3-22; 3-39) теж потрапили до ЛІМ з колишнього Національного музею ім. короля Яна III (*Архів ЛІМ: № 3-22; 3-39*). Можливо, що якийсь з них походить з колекції африканської зброї З. Хартлеба, адже у списку предметів цієї збірки фігурує «ніж з Марокко, XIX ст. (під № 112)» (*Oszacowanie zbiorów BRONI PALNEJ I SIECZNEJ SP. ZYGMUNTA HARTLEBA MUZEUM NARODOWY IM. KR. JANA III, LWÓW, 1935: 5*).

Висновки. Африканська зброя викликає інтерес як у науковців, так і звичайних поціновувачів холодної зброї. Вона демонструє високу майстерність африканців. Ця зброя стала не просто знаряддям для вбивств, але, як це прийнято у справжніх воїнів, символом воєнної доблесті та чоловічої сили.

Бойове мистецтво африканських народів, на наш погляд, ще недостатньо вивчене в Україні й потребує подальших досліджень. Можливість для кращого розуміння, вивчення та ознайомлення з військовими традиціями африканських народів надає, зокрема, експозиція «Арсеналу» (на жаль, після початку повномасштабної російської агресії 24 лютого 2022 р. Музей «Арсенал» тимчасово не приймає відвідувачів), де представлені найкращі зразки африканської зброї (короткоклінкової, металеві, захисної, ударної та ін.), що зберігаються у колекції ЛІМ, і деякі з них, можливо, походять з приватної колекції львівського збирача предметів старовини З. Хартлеба.

Використані посилання

Архів Львівського історичного музею (далі – ЛІМ). Фондова група «Зброя». Кн. 1. № 3-22.

Архів ЛІМ. Фондова група «Зброя». Кн. 1. № 3-31.

Архів ЛІМ. Фондова група «Зброя». Кн. 1. № 3-39.

Архів ЛІМ. Фондова група «Зброя». Кн. 2. № 3-863.

Архів ЛІМ. Фондова група «Зброя». Кн. 2. № 3-864.

Архів ЛІМ. Фондова група «Зброя». Кн. 2. № 3-866.

Архів ЛІМ. Фондова група «Зброя». Кн. 2. № 3-870.

Архів ЛІМ. Фондова група «Зброя». Кн. 2. № 3-872.

Архів ЛІМ. Фондова група «Зброя». Кн. 2. № 3-873.

Геноцид в Руанді. URL: Режим доступу: <http://www.war.org.ua/?p=7528>.
[Accessed date 26.07.2022].

Шевченко О. (2021). Зброя народів Африки в колекції національного музею історії України *Науковий вісник Національного музею історії України*. Київ, № 7. 507 с.

(1916). Księga adresowa krÓl. stoi. miasta Lwowa na r. 1916, LwÓw, 464 s.

Mękicki R. (1936). Muzeum narodowe im. krla Jana III we Lwowie. Przewodnik po zbiorach. LwÓw, 130 s.

(1935). Oszacowanie zbiorÓW BRONI PALNEJ I SIECZNEJ SP. ZYGMUNTA HARTLEBA MUZEUM NARODOWY IM. KR. JANA III. LWÓW, 33 S.

Pogany J. (1915). Lemberg tiz honap az orosz carizmus uralma alatt. Budapest: Kiadja Nepszava-Konyvkereskedes, 143 old.

References

Archive of the Lviv Historical Museum (hereinafter – LHM). Fund group «Weapons». Book 1. No. Z-22.

Archive LHM. Fund group «Weapons». Book 1. No. Z-31.

Archive LHM. Fund group «Weapons». Book 1. No. Z-39.

Archive LHM. Fund group «Weapons». Book 2. No. Z-863.

Archive LHM. Fund group «Weapons». Book 2. No. Z-864.

Archive LHM. Fund group «Weapons». Book 2. No. Z-866.

Archive LHM. Fund group «Weapons». Book 2. No. Z-870.

Archive LHM. Fund group «Weapons». Book 2. No. Z-872.

Archive LHM Fund group «Weapons». Book 2. No. Z-873.

Genocide in Rwanda URL: Access mode: <http://www.war.org.ua/?p=7528>.
[Accessed date 26.07.2022].

Shevchenko O. (2021). The weapons of the peoples of Africa of the national museum of the history of Ukraine *Scientific bulletin of the National Museum of the History of Ukraine*. Collection of scientific works. Issue 7 / Resp. ed. B. K. Patrilyak. Kyiv, 507 p. [in Ukraine]

(1916). Address book king. city Lviv on 1916, Lviv. 464 p. [in Poland]

(1936). National Muzeum the name of king of Jan III in Lviv. Explorer on collections. Lviv. 130 p. [in Poland]

(1935). Evaluation of collections of shooting-iron and secant weapons of Sigismund Hartleb of Museum National the name of King of Jan III. Lviv, 33 p. [in Poland]

Pogany J. (1915). Lemberg ten days under the rule of Russian tsarism. Budapest: Published by Nepszava-Konyvkereskedes, 143 p. [in Hungary]

Prokip A., Myhalskyj Yu.
«AFRICAN» GROUP OF COLD WEAPONS FROM THE NATIONAL MUSEUM KING JAN III (PRIVATE COLLECTION OF ZYGMUNT HARTLEB) AND LVIV HISTORICAL MUSEUM'S

The article examines certain aspects of the history of the formation of collections of African objects in the National Museum named after King Jan III (until 1940) and the Lviv Historical Museum (LHM). It is emphasized that the martial art of Africans is not yet sufficiently studied and requires further research. It is noted that the peoples of Africa have formed their original methods of fighting. Each soldier underwent special training and studied martial arts. African gunsmiths made a variety of cold weapons, which differed in their unusual appearance and purpose. In its manufacture, craftsmen used various technologies – carving, inlaying, blueing, etching, ornamentation, and others. This shows the high skill of Africans. This weapon became not just an instrument of murder, but, as is customary among real warriors, a symbol of military prowess and male strength. African weapons arouse the interest of both scientists and ordinary connoisseurs of cold weapons. It is noted that the exposition of the «Museum-Arsenal» department, which presents samples of African cold weapons (with a short blade, throwing, defensive, impact, etc.) from the collection of the Lviv Historical Museum, provides an opportunity for a better understanding, study and familiarization with the military traditions of Africans. It has been established that part of the samples of cold weapons from Africa could have come from the private collection of Zygmunt Hartleb – Lviv antique collector, weapons expert, author of a number of studies devoted to the history of weapons transferred to the National Museum. named after King Jan III in Lviv. In March 1935, the National Museum named after King Jan III acquired Z. Hartleb's collection of weapons, the value of which was considerable, as at that time.

Keywords: Z. Hartleb, museum, collection of weapons and armaments, Africa, African weapons.